

NIEUWSBRIEF

Archeologie en Monumenten

Bergen op Zoom

Bespiegelingen over de
opgraving achter
Fortuinstraat 1

Excursie Mechelen

Voor uw agenda

De gevangenpoort in
de hoofdrol

De mijngangen van
ravelijn Antwerpen

Schoolprojecten

Boekennieuws

Jaargang 13 - Nr. 48
juni 2010

BESPIEGELINGEN OVER DE OPGRAVING ACHTER FORTUINSTRAAT 1

(Marco Vermunt)

In de vorige nieuwsbrief kon u lezen over de opgravingen op het achtererf van Fortuinstraat 1, uitgevoerd in de winter van 2009. Daar kwamen funderingen tevoorschijn van een huis uit de veertiende eeuw, dat bereikbaar was vanuit de Molstraat. Onder die muren lagen nog oudere resten, namelijk de poeren (gemetselde bakstenen blokken) van een houten huis dat omstreeks 1300 gebouwd zal zijn. Ook de plaats van de haard werd gevonden: een cirkelvormige structuur van baksteenbrokken op een verbrande leemvloer. Omdat dergelijke haarden toen nog midden in de huizen lagen, moet het houten huis voor een deel nog achter het pand 'de Zwaan' (nu Zeeman) hebben gestaan. Waarschijnlijk was het toen een achterhuis van een gemeenschappelijk bezit dat de huizen De Zwaan en De Spiegel aan de Grote Markt omvatte.

Op ruim 40 meter vanaf de Markt lag een greppel, die het erf begrensdde. Deze greppel lag precies in het verlengde van het steegje aan de Molstraat, wat geen toeval is. Het steegje is ongetwijfeld een overblijfsel van de oudste indeling van de percelen aan de westkant van de Markt. De greppel, gegraven in de eerste helft van de dertiende eeuw, werd op het einde van die eeuw weer gedempt. Misschien had dat te maken met een herindeling van de erven of met het maken van een betere erfscheiding. Omdat op deze plaats een ondergrondse container gepland was, werd de grond laagsgewijs opgegraven.

In de vulling van de greppel, op bijna twee meter onder het maaiveld, kwamen plotseling zilverkleurige druppels tevoorschijn. Het bleek te gaan om kleine concentraties van kwik, (gelukkig) geen alledaagse bodemvondst. De mogelijkheid dat het hier om een moderne vervuiling ging, kon al snel worden uitgesloten. De grondlagen boven de vindplaats dateerden uit de veertiende tot en met de zestiende eeuw en bevatten geen spoor van kwik. Bovendien is uit onderzoek bekend dat pure kwik in een compacte, fijne zandgrond hoogstens 1 centimeter kan 'migreren', ofwel zich kan verplaatsen.

kwik-spoor in de grond (een mooie rechte lijn dat door een voorwerp werd achtergelaten)

Een kwikdruppel

De kwik moet dan ook uit de tijd dateren, waarin de greppel gedempt werd. De ruimschoots aanwezige scherven van aardewerk dateerden dat moment in het einde van de dertiende of het begin van de veertiende eeuw.

Een dergelijke oude vondst van kwik is niet bekend uit opgravingen buiten Bergen op Zoom, noch buiten ons land. Een rondvraag bij collega-archeologen leerde dat er eerder kwik gevonden is in Amsterdam, afkomstig van een spiegelmaker in de zeventiende eeuw. Elders werd kwik gevonden bij negentiende-eeuwse hoedenvilterijen, waar kwiknitraat werd gebruikt om bonthuiden los te maken. In de middeleeuwen werd kwik gezien als een mysterieus materiaal, een soort vloeibaar goud. Kwik werd gewonnen uit cinnaber (vermiljoen of kwiksulfide), dat van nature in Spanje en Italië voorkwam. De Grieken noemden het water-zilver (hydragyrum, vandaar het chemische symbool Hg), in Noordeuropa heette het 'levend zilver' of 'quick zilver'.

Alchemisten probeerden het te laten stollen omdat ze dachten dat het dan in goud zou veranderen. Zilversmeden gebruikten het om metalen voorwerpen te vergulden. Ze mengden goud en kwik tot een pap en smeerden die op een metalen ondergrond. Daarna werd het verhit, waardoor de kwik verdampte en een mooi laagje goud achterbleef. Deze techniek gaf een mooier en duurzamer resultaat dan het aanbrengen van bladgoud, maar had als nadeel dat de zilversmid niet lang leefde.

Na de middeleeuwen zou kwik een grote rol gaan spelen in de fabricage van spiegels. In haar publicatie "Glazen spiegels in de middeleeuwen" gaat Ingeborg Krueger van het Rheinisches Landesmuseum in Bonn zeer uitvoerig in op de historie en ontwikkeling van de spiegel in Europa¹. Al in de Romeinse tijd werd glas gebruikt om spiegels te maken en zowel vondsten als talloze teksten bewijzen dat kleine glazen spiegelgltjes sinds de vroege middeleeuwen bekend en volop in gebruik waren.

¹ I.Krueger, Glasspiegel im Mittelalter. Fakten, Funde und Fragen. In: Bonner Jahrbücher 90 (1990).
Idem, Glasspiegel im Mittelalter II. Neue Funde und neue Fragen. In: Bonner Jahrbücher 95 (1995).

Diverse auteurs vermeldden dat ze veel beter waren dan spiegels van gepolijst metaal. De oudste vondsten van dergelijke spiegelstukjes dateren uit de negende eeuw. Ze waren erg klein en meestal in een doosje gemonteerd. In de dertiende eeuw werd voor het eerst ook lood met naam genoemd als onderdeel van de spiegel. Een belangrijke tekst uit 1215 spreekt over de import van glas uit Zuidduitse glashutten naar Basel, om daarmee glazen spiegels te maken. Zowel bodemvondsten als beschrijvingen wijzen er op dat de meeste spiegels van bol glas gemaakt werden. De glasblazer maakte grote glasbollen, die aan de binnenzijde met een mengsel van metalen, vooral lood, bedekt werden. Na afkoeling werden uit de bol kleine stukjes gesneden en verder verwerkt tot allerlei wand- en zakspiegels. Jan van Eyck schilderde een dergelijke bijzonder fraaie spiegel in de kamer van het Arnolfini echtpaar.

*Boven: schilderij van Jan van Eyck, het huwelijk van het Arnolfini-echtpaar, 1434
Rechts: detail van het schilderij: de spiegel*

Ook zijn er aanwijzingen dat er al vroeg vlakke spiegels van lood en glas werden gemaakt, al is niet precies bekend wat voor technieken hierbij nodig waren, en evenmin of zulke spiegels kant en klaar uit de Duitse ateliers kwamen of elders van hun spiegelend oppervlak werden voorzien. Wat wel duidelijk wordt uit de vele geschreven bronnen is de grote populariteit van het Duitse glas als grondstof voor de spiegel. Mogelijk lag het succes van de Duitse spiegels in de grootte van de glasbollen en het uiterst dunne glas. Belangrijk is de overeenkomst die drie Venetianers in 1317 sloten met een 'zekere meester uit Duitsland, die spiegelglas kon maken'. De deal mislukte en de Italianen bleven zitten met een grote partij potas, gewonnen uit varens, waar ze niets mee wisten aan te vangen. Ondanks een decreet uit 1306 dat de verwerking van potas voor glasproductie verbood (men gebruikte het veel zuiverder soda), maakte men een uitzondering en mochten ze het verder gebruiken voor het maken van 'gewoon' glas. Ook werd er veel spiegelglas vanuit Duitsland naar Spanje uitgevoerd, vaak als ruwe stof voor verdere bewerking. Een deel daarvan kwam uit Neurenberg, waar al in 1363 een gilde van spiegelmakers bestond. Het is niet bekend of dit ambacht daar nog verder in de tijd teruggaat. Neurenberg en iets later ook Aken betrokken hun glas uit het nabijgelegen Reichswald. Een ander productiecentrum was Lotharingen.

In 1492 vroegen twee Lotharingse glasmakers toestemming om zich in Murano te vestigen om daar spiegels en ruiten te maken van een kwaliteit 'die niemand in Italië ooit had kunnen maken'. Krueger vermoedt dan ook dat deze ambachtslieden, die door de doge verplicht werden om met een Italiaan samen te werken (om het geheim te delen!), vlakke spiegels maakten en geen bolle.

In 1507 ontvingen de Venetiaanse broers Domenico en Andrea d'Anzolo dal Gallo een privilege om glasspiegels te maken. Zij wezen de stadsraad op de enorme moeite die het had gekost om achter de geheimen van de productietechniek te komen en op het feit dat de beste spiegels tot dat moment alleen via

een Vlaams-Duitse firma ingekocht konden worden. Dit klinkt vreemd, omdat het juist de Italianen waren die beschikten over de techniek en de grondstoffen om vrijwel kleurloos glas te maken ('vetro a cristallo') terwijl het Duitse en Lotharingse varenglas in die tijd altijd groen of rossig was. Door het ontfutselen van de Duitse vakkennis zou Venetië zich in de zestiende eeuw ontwikkelen tot een belangrijk centrum van spiegelfabricage.

Vrijwel alle bronnen (er zijn ook recepten bewaard) spreken over lood om spiegels te maken. Er is echter één belangrijke uitzondering. Dit betreft een rekening uit het jaar 1312 voor de levering van grondstoffen, nodig om spiegels te maken voor het kasteel van Hesdin in Artesië. Deze burch bezat een soort pretpark, waar gasten werden vermaakt met verborgen waterfonteinen, meelbommen en schrikeffecten.

Spiegels hoorden daar ook bij. De rekening vermeldt onder meer een pond kwik ('vif argent') om een spiegel te maken als onderdeel van een of ander apparaat.

Het fabricageproces voor spiegels met kwikzilver werd echter pas in de tweede helft van de zestiende eeuw door Venetiaanse spiegelmakers beschreven, en is daarom lange tijd beschouwd als een Venetiaanse vinding. Op een vlakke tafel werd een blad tinfoolie gelegd en begoten met kwik. De kwik werd met een hazenpoot ingesmeerd tot een amalgaam van tin en kwik ontstond.

Daarop legde men een vel papier, gevolgd door een glazen plaat. Het papier werd voorzichtig tussen de folie en het glas uitgetrokken. Het geheel werd verzwaard en onder een hoek opgesteld, zodat overtollige kwik kon wegvloeien.

Afbeelding van een spiegelmaker. Uit: "Eygentliche Beschreibung aller Stände auff Erden, hoher und nidriger, geistlicher und weltlicher, aller Künsten, Handwercken und Händeln ..." door Jost Amman en Hans Sachs, 1568.

De amalgaamlaag kleefde als een vlies op de glasplaat, maar kon er plotseling weer afvallen. Het omkeren van de spiegel was dan ook het meest riskante onderdeel. Na lang drogen werd de achterzijde met een soort hars gefixeerd en was de spiegel gereed. De rekening van 1312 doet vermoeden dat de techniek al vanaf de late dertiende eeuw bestond. Ook neemt men aan dat ze sinds de beschrijvingen van de zestiende eeuw nauwelijks meer veranderde.

De Italiaanse techniek vond op haar beurt door spionage een weg naar Londen en Parijs. In de negentiende eeuw was Frankrijk de producent bij uitstek.

Antieke spiegels van kwikzilver verliezen na verloop van tijd geringe hoeveelheden kwik, wat niet ongevaarlijk is voor de eigenaar. De introductie van zilvernitraat in 1835 en nog later aluminium zou een einde aan het oude ambacht maken.

De vermelding van 1312 blijft uniek en het is buitengewoon vreemd dat er in de daaropvolgende eeuwen niets meer over kwikamalgaamspiegels wordt vermeld.

Krueger laat de mogelijkheid open dat de Duitsers die in Murano aan het werk gingen, misschien kwik gebruikten om vlakke spiegels te maken. Het zou kunnen gaan om een uiterst geheime techniek, die bij buitenstaanders absoluut niet bekend mocht worden. Hoe dan ook moeten de spiegels van lood veruit de meerderheid hebben gevormd. Pas in de zestiende eeuw werd het gebruik van kwik algemener bij de Italiaanse, Duitse en Franse spiegelmakers, wat aantoonbaar is in de rekeningen voor de aankoop ervan.

De vondst van ruwe kwik in een context van rond 1300 is al even zeldzaam als de rekening van 1312. Niets uit de vulling van de greppel wees op het maken van spiegels. Er werden geen stukjes glas, geen tinfoelie en geen resten van spiegelstijpjes of iets dergelijks teruggevonden. De kwik werd na het onderzoek, via de Regionale Milieudienst, in een Israëliësch laboratorium geanalyseerd op het voorkomen van tin(amalgaam). Dat gaf helaas een negatief resultaat. De grond bevatte ook geen verhoogde concentraties van tin.

Uiteraard zouden zowel glas als tin na 700 jaar in de bodem geheel oplossen, maar toch nog wel chemisch traceerbaar moeten zijn.

De enige aanwijzing dat de kwik in Bergen op Zoom toch voor het maken van spiegels diende, is het kwikspoor in de bodem zelf. Er was een afdruk in het zand zichtbaar, die wijst op een rechthoekige vorm zoals een stuk glas. Daarnaast is er natuurlijk de naam van het huis 'de Spiegel', dat voor het eerst in een acte van 1417 bekend is. Dit huis stond vlak bij het huis 'De Rinc' aan de Grote Markt (nu nummer 34, aan de andere kant van het pand van Zeeman). Deze Rinc of Gulden Ring was tot 1435 eigendom van de Neurenbergse kooplieden. In dat jaar werd het verkocht door "Cornelis Joessone in den Spieghel, als machtigh gemaect voer scepenen van Hansen Foeyt en Peteren Helkenauer, coeplude van Norenberge." Het is goed denkbaar, dat de drie panden Rinc, Zwane én Spiegel in de veertiende eeuw een gezamenlijk bezit van de Neurenbergers was. En dat combineert weer mooi met het feit dat het opgegraven houten huis zich over twee percelen uitstrekte.

Deze combinatie van gegevens (kwik-Spiegel-Neurenberg) maakt het alleszins aannemelijk dat in het huis de Spiegel rond 1300 daadwerkelijk spiegels in de kwikamalgaam techniek werden gemaakt en dat het pand zijn naam eraan dankte. Het is echter (nog) niet 100% te bewijzen. Ingeborg Krueger blijft dan ook kritisch ten aanzien van de Bergse vondst. Een zo vroege vondst van een spiegelmakerij zou volgens haar werkelijk uniek in de wereld zijn, bijna te mooi om waar te zijn omdat ze bepaalde theorieën, zoals hiervoor vermeld, zou bevestigen. Een geheime techniek, mogelijk ontwikkeld in het noorden en door spionage in Italië terechtgekomen: een ontwikkeling die lijnrecht staat tegenover de migratie van technieken naar het noorden zoals kristalglas en majolica in de Renaissance van de vroege zestiende eeuw. Zo'n sensationele vondst kan verwacht worden in een plaats als Neurenberg... maar -of all places- in Bergen op Zoom?

EXCURSIE MECHELEN 25 SEPTEMBER

Op zaterdag 25 september 2010 hebben wij een boeiende excursie voor u georganiseerd. We gaan deze dag naar Mechelen in België. Een oorkonde uit 1008 is het oudste bewaard gebleven document waarin Mechelen wordt vermeld, onder de naam Machlines. Later veranderde deze in Machele (twaalfde eeuw), Mechelme (veertiende eeuw) en uiteindelijk Mechelen (vijftiende eeuw). De naam van de stad zou afgeleid zijn van het woord mahal, dat naar een vergader- of gerechtsplaats verwijst. Tot 1795 vormde de stad het centrum van de kleine zelfstandige Heerlijkheid Mechelen. In dat verband had het gebied dezelfde status als bv. Holland, Zeeland, Vlaanderen en Brabant. Gedurende een korte periode in de zestiende eeuw werden de Nederlanden vanuit Mechelen geregeerd. Deze periode heeft bijgedragen tot het uitgebreide kunstbezit en diverse merkwaardige gebouwen. Momenteel heeft de stad het op één na hoogste aantal beschermde gebouwen van Vlaanderen, waaronder vier UNESCO-vermeldingen.

Rombouts Kathedraal Mechelen

Het programma ziet er als volgt uit:
07.45 uur Vertrek Bergen op Zoom (parkeerplaats sporthal Gageldonk)
09.15 - 10.00 uur Koffie met koek
10.00 - 12.00 uur Archeologische stadswandeling

12.15 - 14.00 uur Het Koekoeksmenu: een typisch driegangen Mechelse menu met dagsoep van verse groenten, Mechelse Koekoek met kroketjes en een ijscreatie.

14.15 - 15.15 uur Museum Schepenhuis - hoe beleefden de Mechelaars in de 15de en 16de eeuw de bloei van hun stad? Wat zijn besloten hofjes? En waarvoor dienden de Mechelse popjes? In het oudste stadhuis van Vlaanderen ontmoet je getuigen uit de gouden eeuw van Mechelen. Je kan gaan zitten waar de rechters van de Grote Raad zetelden en de middeleeuwse sculpturen en beelden hun verhaal laten vertellen.

Museum Schepenhuis

15.15 - 16.00 uur Afsluitend drankje

ca. 16.15 uur Vertrek Mechelen

ca. 17.45 uur Aankomst Bergen op Zoom

Deelnameprijs voor leden bedraagt € 15,--. Partners en niet-leden betalen € 45,-- per persoon. De kostprijs van deze excursie is ca. € 55,-- per persoon.

U kunt zich uiterlijk **tot 20 augustus 2010**

opgeven bij: Ank van der Kallen, Nieuwstraat

4, 4611 RS Bergen op Zoom, tel. 0164-

265158; e-mail: vanderkallen@home.nl

Na aanmelding ontvangt u rond 30 augustus

een bevestiging met acceptgiro te voldoen

vóór 15 september 2010

VOOR UW AGENDA

Leiden, t/m 19 september 2010

Op het oog

Aan het begin van de twintigste eeuw waren twee Nederlanders bezig om een indrukwekkende privéverzameling kunst aan te leggen: kunstkenner en -handelaar Frits Lugt en Helene Kröller-Müller, echtgenote van zakenman Anton Kröller. Beiden verzamelden vooral tekeningen, schilderijen, gravures, beeldhouwkunst, etc.

van (inter)nationale schilders en kunstenaars. Daar zaten werken van grote namen tussen, zoals Rembrandt en Van Gogh.

Romeins parfumesje in de vorm van een amfoortje, blauw glas met rand en handvatten van wit glas, Syrië/Palestina, 1ste eeuw na Chr., foto RMO

Maar hun belangstelling voor kunst ging verder dan oude meesters en de grote schilders van hun tijd. Ze verzamelden ook objecten uit de oudheid, zoals Egyptische beelden en Griekse vazen. De tentoonstelling toont de mooiste objecten uit deze onbekende 'oudheidkundige' deelcollecties van Kröller-Müller en Lugt. Helene Kröller-Müller kocht Griekse vazen en Egyptische beelden en amuletten. Deze archeologische voorwerpen zijn al jarenlang niet meer voor publiek te zien geweest. De collectie van Frits Lugt bevat prachtige Griekse vazen, Romeins glas en Egyptische voorwerpen uit het Nieuwe Rijk (ca. 1550 - 1070 v. Chr.). Geen van beiden had enige archeologische scholing gevolgd. Maar een scherp kunsthistorisch oog en hun buitengewone gevoel voor esthetiek zorgde ervoor dat ze een archeologische collectie van hoog niveau bijeen brachten.

In 'Op het oog' ziet u een selectie van tweehonderd voorwerpen, waaronder fraaie Griekse vazen, sierlijk Romeins glas, en Egyptische beeldjes en amuletten. Portretten, foto's en brieven geven een idee van de mens achter de verzamelaar en hun passie voor het verzamelen van kunst. Daarnaast schetst 'Op het oog' een nostalgisch beeld van de periode waarin de collecties van Lugt en Kröller-Müller tot stand kwamen.

Info: Rijksmuseum voor Oudheden, Rapenburg 28, Leiden, tel.: 071 - 5163 163

Egyptisch beeldje van een ibis, brons, 712 - 332 v. Chr., collectie Frits Lugt, foto RMO

Utrecht, t/m december 2010

Eyecatchers: 100 topstukken uit de kluizen van het Geldmuseum

De conservatoren van het Geldmuseum kregen in 2009 opdracht om de honderd opmerkelijkste objecten uit de eeuwenoude collectie in de kluizen van het museum bij elkaar te zoeken. Het resultaat van hun zoektocht is de chique vormgegeven expositie Eyecatchers, waarin verrassend genoeg veel meer te zien is dan munten en penningen alleen. Het Geldmuseum, gevestigd in het Utrechtse Muntgebouw, beheert een numismatische collectie waar liefhebbers van oude munten en penningen hun vingers bij aflikken. De totale collectie bestaat uit maar liefst 40.000 objecten als munten, bankbiljetten, penningen, gesneden stenen en muntproductiemiddelen. Opvallend genoeg bleef deze internationaal vermaarde collectie ook na de opening van het Geldmuseum in 2007 achter gesloten deuren liggen. Het museum focust met name op financieel-economische thema's en daarin hebben munten en penningen geen plaats. Met de expositie Eyecatchers brengt het Geldmuseum eindelijk een aantal topstukken in de vitrines voor het publiek.

De conservatoren van het Geldmuseum selecteerden hiervoor exact honderd bijzondere munten, penningen en andere objecten. Geen gemakkelijk opdracht want de selectiecriteria waren niet alleen zeldzaam, oud, mooi of zeer kostbaar. Het moesten vooral objecten zijn die een bijzonder verhaal te vertellen hebben.

Een goede keuze zo blijkt wel wanneer je de schemerige expositiezaal binnenloopt en je over de oplichtende vitrines buigt. Uiteraard zijn er tal van stukken die vanwege hun unieke karakter het bezichtigen toch wel waard zijn. Maar ook de op het oog niet zo boeiende stukken worden door het verhaal erachter toch interessant. Zelfs een hoopje vastgekoekte dukaten wordt bijzonder als je weet dat deze munten ooit tot een grote geldschat behoorden en na een schipbreuk van VOC-schip Vliegend Hert eeuwenlang op de zeebodem hebben gelegen.

De verrassing van de expositie Eyecatchers is echter vooral te vinden in de veelzijdigheid van de verzamelde objecten. Want het zijn lang niet alleen munten en penningen die in de vitrines liggen te pronken. Bij binnenkomst is het de enorme camee die de aandacht trekt. Deze kostbare gesneden steen uit de 4e eeuw waarop keizer Constantijn afgebeeld staat, is een van de drie grootste ter wereld. Ook de exotische betaalmiddelen vallen op, zoals een oranje teau; een acht meter lange gevlochten band van boombast, bedekt met tienduizenden veertjes afkomstig van de Santa Cruz eilanden.

En zo zijn er tal van bijzondere geldgerelateerde objecten te zien: van een kitscherige terrine, tot oorlogsgeld, een rolzegel uit een verdwenen koninkrijk of een boek met muntportretten.

Leuk is ook het ontwerp voor het 20 gulden biljet dat het nooit gehaald heeft omdat er een te sexy zeemeermin op staat afgebeeld, en de originele ontwerptekening uit 1977 voor het honderd gulden biljet met de welbekende snip. Uiteraard zijn er ook enkele tientallen prachtige eeuwenoude munten en penningen geselecteerd als topstuk. Ze zijn opgesteld in doorzichtige panelen zodat deze aan beide zijden op ooghoogte te bekijken zijn. Stuk voor stuk vertellen de munten een verhaal en vaak is er een politieke boodschap van af te lezen. Zo ook een van de eerste gouden munten waar de Romeinse keizer Claudius op afgebeeld staat uit ca. 41-42 n.Chr. Hij liet deze munt slaan ter ere van de praetorianen die hem aan de macht hadden geholpen nadat ze zijn neef, de keizer Caligula (r. 37-41) vermoord hadden. Zo'n verhaal geeft een oude munt toch een andere betekenis, wat wel aangeeft dat deze expositie in haar opzet geslaagd is.

Het Geldmuseum heeft er alles aangedaan om deze expositie uit te tillen boven een misschien al snel saaie presentatie van oude munten en penningen. De in het donker gehulde expositieruimte heeft een chique uitstraling meegekregen en de vanzelf oplichtende vitrines geven de stukken een glamourachtige uitstraling. Prettig hieraan is dat de topstukken letterlijk uitgelicht worden, waardoor je veel meer details ziet dan normaliter het geval zou zijn. Voor wie wil zijn er vergrootglazen beschikbaar. Pluspunt is verder dat achter in de zaal touchscreens te vinden zijn met filmpjes waarin de conservatoren toelichten waarom ze bepaalde stukken hebben uitgekozen en het uitgebreide verhaal erbij vertellen.

Info: Geldmuseum, Leidseweg 90, 3531 BG Utrecht, Tel.: 030 291 04 92

Foto links: Set toetsnaalden (zilver, goud, Utrecht, 1818) van Jan Adam Meelboom die bij het Utrechtse muntbedrijf werkte. Met deze toetsnaalden is eenvoudig het goudgehalte te bepalen.

Foto rechts: Hartvormig draagteken (zilver, na 1570, maker onbekend). Op deze penning staat de aanloop naar de Tachtigjarige Oorlog afgebeeld: van de Beeldenstorm van 1566 tot de oprichting van de geuzenbeweging

DE GEVANGENPOORT IN DE HOOFDROL

(Jan Hopstaken)

Op woensdagmorgen 24 maart 2010 was het enorm druk voor de Gevangenpoort. Er heerste zelfs een ongewone stemming rondom het eeuwenoude gebouw. U denkt waarschijnlijk een groep mensen die de poort komt bezoeken en daarover erg verheugd is. Zou natuurlijk zomaar kunnen. Maar niets is minder waar. Een groep leerlingen van de 2de klas van het VMBO beginnen aan mogelijk één van de leukste, maar ook wel spannendste dagen van hun schooljaar.

Vandaag wordt er namelijk een korte speelfilm opgenomen en alle leerlingen spelen hierin een rol! Een film die onderdeel uitmaakt van het project 'Schatten van Brabant 2010' van de provincie Noord-Brabant. In dit filmproject worden jongeren op een eigentijdse wijze betrokken bij het verleden. Hiertoe worden in een aantal steden met jongeren korte films gemaakt, waarin steeds een monument en de vroegere functie ervan een belangrijke rol vervult. Een van die steden is Bergen op Zoom, met een hoofdrol voor de Gevangenpoort.

Het filmproject wordt in het najaar uitgezonden door Omroep Brabant. Ook zal via deze omroep nog extra aandacht worden besteed aan de Gevangenpoort.

Op een later tijdstip dit jaar zullen hiervoor nog opnamen worden gemaakt. Het verhaal van de film begon al een week ervoor. Op woensdag 17 maart werd door Ank en mij een rondleiding in de Gevangenpoort verzorgd voor de leerlingen, hun docenten en een filmploeg. Een rondleiding waarin de geschiedenis van het gebouw is verteld, maar waarbij vooral aandacht is besteed aan de functie ervan; namelijk die van gevangenis en het rechtssysteem in de loop van de eeuwen. Op basis van de rondleiding moesten de leerlingen een verhaal bedenken dat in de Gevangenpoort afspeelt. En op 24 maart was het zover! Het script was geschreven op basis van de ideeën van de leerlingen en de rollen waren verdeeld; de opnamen konden beginnen.

Een drukte op de set

Allereerst omkleden en schminken. Daarna de teksten leren en vooral veel geduld hebben. Het werd de leerlingen al snel duidelijk dat een film opnemen vooral een kwestie is van wachten, wachten en nog eens wachten. Daarbij werden de leerlingen wel steeds stiller, iets wat niet zo zeer aan het wachten lag, maar eerder aan het gegeven dat zij weldra hun rol moesten gaan spelen. En spelen voor de camera is eigenlijk wel eng, maar nog enger zijn de toekijkende klasgenoten.

Er wordt een sprong gemaakt naar de huidige tijd. De film eindigt namelijk met een rondleiding die een oma geeft voor een aantal kleindochters. Oma vertelt honderduit over het in de ogen en oren van haar kleindochters verschrikkelijke rechtssysteem in vroegere tijden. En wat opvalt: oma mist haar linkerhand! Hoe dat in elkaar steekt, blijft nog even een verrassing. Daarvoor moet u de film gaan bekijken. Rond 17.00 uur waren alle opnamen gemaakt.

De beul heeft zijn 'werk' gedaan

Het verhaal dat de leerlingen hadden bedacht kon zo uit het archief vandaan komen. Een dievegge steelt een paar schoenen, wordt door de helpers van de schout betrapt en naar de Gevangenpoort gebracht. Daar wordt zij door de beul, in opdracht van de schout, verhoord. Omdat zij in eerste instantie niet bekende, zet de beul een paar hulpmiddelen in en jawel hoor, weldra volgt een bekentenis. De straf die de dievegge van de rechters krijgt is niet mis: haar linkerhand moet door de beul eraf gehakt worden! Nu zou je denken einde film, maar nee.

De leerlingen vonden het een bijzondere, maar ook vermoeiende beleving. Zij zullen, denk ik, vanaf die dag anders naar de Gevangenpoort en haar geschiedenis kijken. En ik sluit niet uit dat geschiedenis lang zo saai niet is dan dat zij hiervoor mogelijk dachten. Via de nieuwsbrief wordt u op de hoogte gebracht van de uitzending via Omroep Brabant en wanneer de film op internet beschikbaar komt. Dit laatste omdat het een project voor en door jongeren is en internet voor hen een onmisbaar medium is (en mogelijk niet alleen voor hen).

DE MIJNGANGEN VAN RAVELIJN ANTWERPEN

(Alexander van der Kallen)

De week na Pinksteren was voor enkele bewoners van de binnenstad van Bergen op Zoom en voor onze eigen archeologen Marco en Alexander een zeer bijzondere tijd.

In het pinksterweekend deed een bewoner van de Coehoornstraat een belangrijke archeologische ontdekking.

Ongeveer anderhalf jaar geleden kocht hij zijn huidige woning in de binnenstad en is hier na een tijdje begonnen aan een grootscheepse verbouwing. Onderdeel van deze verbouwing was onder andere het afbreken van de gammele bijkeuken en op dezelfde plek een modernere aanbouw terugplaatsen. En dus is de bijkeuken de afgelopen weken steen voor steen afgebroken. Bij het graven van de funderingssleuven voor de nieuwe bijkeuken ontdekten de bewoners dat er zich onder hun oude bijkeuken een oude kelder bevond. Blij verrast met deze vondst besloten zij om de kelder op te knappen en in gebruik te nemen. De enige plek waar men echter een toegang tot de kelder had was tevens de beoogde ingang van de bijkeuken. Daarop is besloten om de toegang tot de kelder in de tuin te maken.

Hiervoor moest aan de oostzijde van de kelder een groot gat gegraven worden voor het maken van een nieuwe keldertoegang en de constructie van een keldertrap.

Vlak achter de kelder stuitte de eigenaar echter al op een gemetselde beerput van rond 1900. Deze is voor de helft weg gegraven maar de eigenaar wilde het overgebleven stuk graag behouden en opnemen in de plannen voor de kelder. Dus moest de traptoegang wat verder naar het oosten opschuiven. Toen men eenmaal op goede diepte was voor de trapconstructie stuitte de eigenaar op bijna 2½ meter diepte op een groot stuk van een muur, zo dacht hij zelf. Van kennissen had hij al gehoord dat hij een huis had gekocht dat op de oude vestinggronden was gebouwd. Dus de conclusie was dat het wel een deel van de vesting zou zijn.

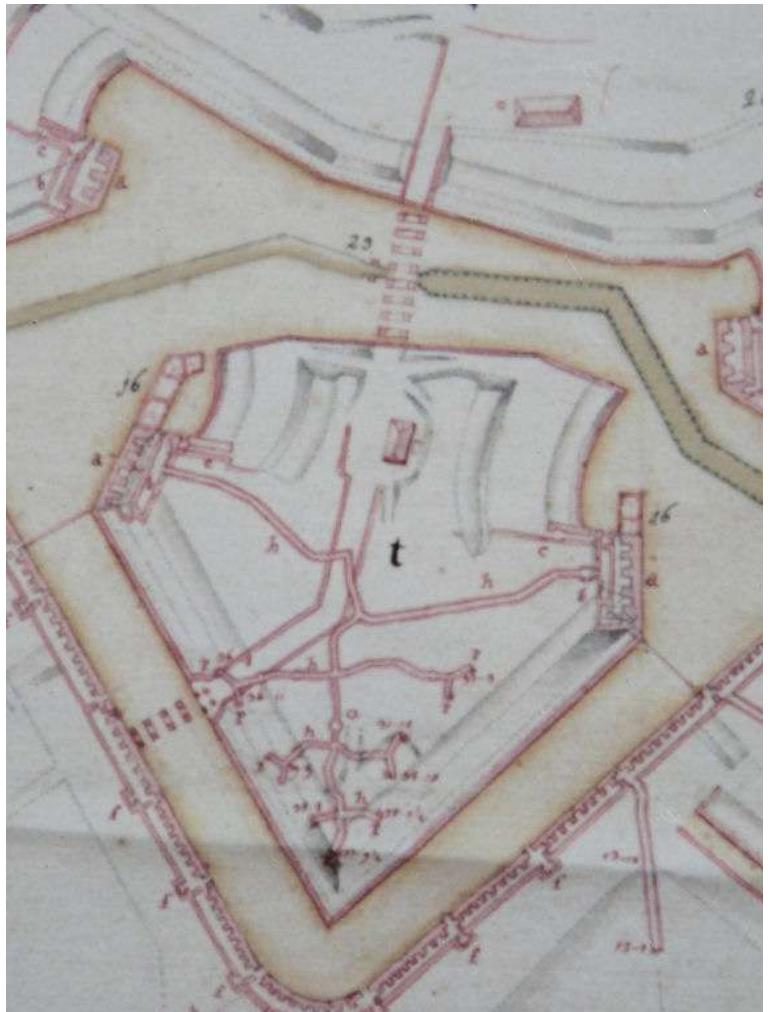

De bouwput met daarin de mijngang

Ze hadden toen echter nog geen idee wat er zich in de 'muur' bevond.

Omdat het stuk muur toch wel een beetje in de weg lag, moesten er enkele steenlagen verwijderd worden zodat de trap er mooi overheen paste. Echter al na een paar stenen bleek dat de muur geen muur was maar een restant van een holle ruimte. Door voorzichtig foto's te maken met een digitale camera werd duidelijk dat er toch wel wat meer aan de hand was. Hierop heeft de eigenaar de archeologische dienst van Bergen op Zoom ingelicht over de vondst. Bij het horen van de straatnaam dachten we gelijk aan het mijngangenstelsel dat rond 1701 gebouwd was als onderdeel van het ravelijn Antwerpen.

De in de achttiende eeuw, naar ontwerp van Menno van Coehoorn, aangelegde vesting van Bergen op Zoom kende ruim 26 mineur- of tegenmijngangen aan de zuid- en oostkant van de vesting. Tegenmijngangen zijn rechte gangen die vanuit de contrescarpgalerij op de bodem van de stadsgracht richting vijandelijke linies liepen. In de tegenmijngangen waren op gezette afstand van elkaar nissen in de wanden aangebracht van waaruit soldaten handmatig gangen konden graven in de richting van de vijandelijke linies. Omdat het geluid van vele soldaten en vurende kanonnen ondergronds redelijk ver doordringt was men in de tegenmijngangen goed in staat vast te stellen waar de vijand zich bevond. Kwam men met de gegraven gang in de buurt van de vijand dan werd er een mijnkamer uitgegraven en werd deze vol gepropt met buskruit zodat de vijand van onderaf kon worden opgeblazen. De mijngangen dienden zo ook om de loopgraven van de vijand te ondermijnen. Ook Maastricht heeft in haar vesting dergelijke gangen gehad. Uniek voor Bergen op Zoom waren echter de drie van de zes ravelijnen die rondom de stad lagen die ook ondergrondse gangen hadden. Het ravelijn Dedem had enkel een gang tussen de twee kazematten. Kazematten zijn versterkte kamers die in de wanden van het ravelijn lagen en waarin kanonnen waren opgesteld om de grachten rondom de naastgelegen bastions te beschermen.

Uitsnede van ravelijn Antwerpen uit de 18^e eeuwse kaart met onderaardse werken van de vesting van Bergen op Zoom

Ravelijn Antwerpen had ook een gang tussen de twee kazematten en vanuit deze gang vertakte zich een heel netwerk van mijngangen. De ravelijnen Antwerpen en Wassenaar hadden zelfs een heel netwerk van gangen onder de wallen en het terreplein doorlopen.

Deze mijngangen vormden het laatste verdedigingwerk voor het onfortuinlijke geval dat het ravelijn toch in handen van de vijand viel en de vijand vanaf hier de stad kon beschieten of zelfs binnenvallen. Als de vijand zich toch toegang tot het ravelijn had verschaft dan konden de soldaten in Bergen op Zoom in de nacht de kazematten binnendringen en van daaruit de ondergrondse gangen betreden en de mijnen in gereedheid brengen. Op die manier was het mogelijk delen van het ravelijn op te blazen of in te laten storten.

In de mijngangen zijn op de uiteinden kleine vierkante kamers gemetseld, zogenaamde mijnkamers. Een ruimte van slechts 85 bij 85 bij 75 centimeter, bereikbaar via een doorgang van slechts 45 centimeter breed en 50 centimeter hoog. In de bakstenen vloer van de mijnkamer is een diepe ronde koker gemetseld, de zogenaamde mijnhaard of mijnoven. In de mijnhaard kon de buskruitmijn worden geplaatst. De nabij gelegen gang kon met behulp van zandzakken en houten schotten in sleuven in de muur worden afgesloten om zo de explosie van de mijn te kunnen richten. Zo werd voorkomen dat de meeste kracht terug de mijngang in zou slaan. De mijn werd tot ontploffing gebracht door een ouderwets buskruitspoor of een buskruitworst door de hele gang te leggen en deze vanaf een veilige afstand te ontsteken.

Een van de mijnkamers met de mijnhaard

In het militair woordenboek van 1861 beschrijft H.M.F. Landolt tot in detail de werking en effectiviteit van deze mijngangen. Zo benoemt hij onder andere de verschillende type mijnen en de bijbehorende berekeningen voor de benodigde hoeveelheid buskruit om het gewenste effect te creëren.

Van achttiende eeuwse kaarten wisten we dat het mijngangenstelsel van het ravelijn Antwerpen zich ter hoogte van de huidige Coehoornstraat bevonden moest hebben. In de directe omgeving zijn bij rioleringswerkzaamheden van de afgelopen jaren al vele resten van de vesting van Menno van Coehoorn teruggevonden. Opvallend was dat de overgebleven muurdelen in het verleden rigoureus bleken te zijn gesloopt. Ten tijde van de ontmanteling van de vestingwerken rondom de stad in 1870 zijn de wat beter bereikbare delen van de vestingmuren systematisch gesloopt voor hergebruik. Vermoedelijk mochten ook de Bergenaren zelf de muren afbreken om bakstenen te winnen. Hierbij is heel veel verloren gegaan en de mogelijkheid tot het terugvinden van een intact gangenstelsel werd niet erg groot geacht. De verwachting was dat de mijngangen in de ravelijnen manshoge gangen waren, net als de tegenmijngangen die vanuit de contrescarpgallerij naar de vijandelijke linies liepen. Deze lagen dan betrekkelijk ondiep onder het maaiveld en zouden bij de ontmanteling van de vesting zeker zijn afgebroken. Groot was dus de verassing toen het bericht kwam dat er in de Coehoornstraat toch iets gevonden was.

De in de Coehoornstraat gevonden gang betreft een van de uiteinden van het mijngangenstelsel nabij twee mijnkamers. Echter tegen alle verwachtingen in bleken de gangen alles behalve manshoog te zijn. Het in de tuin aan de Coehoornstraat aangetroffen deel bleek slechts 65 centimeter breed en 75 centimeter hoog te zijn. De enige manier om je in de mijngang te verplaatsen was door er op handen en knieën doorheen te kruipen.

Het oorspronkelijke gangenstelsel heeft een lengte gehad van ongeveer 320 meter. Helaas is het meest zuidelijke deel door instorting niet bereikbaar. Op een kaart uit het derde kwart van de achttiende eeuw, die zich bevindt in het Nationaal Archief, is te zien dat zich precies ter hoogte van de instorting een grotere kamer bevond. Deze kamer zal naar alle waarschijnlijkheid een hoger gelegen gewelf gehad hebben welke bij de ontmanteling van de vestingwerken is verwijderd.

Hierdoor is een grote hoeveelheid zand naar binnen gestroomd dat de doorgang verspert. Vanaf het beginpunt is het mogelijk om een stukje in zuidelijke richting te kruipen en daar een hoek naar het westen te maken. De gang loopt vanaf hier naar beneden om uiteindelijk uit te komen op een kruising van gangen op ongeveer 4 à 4½ meter diepte, midden onder de huidige Coehoornstraat. In zuidelijke richting strekt zich een gang uit naar het helaas door instorting niet bereikbare, zuidelijke deel. De gang in westelijke richting biedt toegang tot een soortgelijke mijngang met twee mijnkamers als degene waardoor we zijn binnen gekomen en de noordelijke gang komt uit op de gang tussen de twee kazematten. De mijngangen die weggeleiden van het kruispunt hebben een breedte van 75 tot 80 centimeter en variëren een beetje in hoogte tussen de 75 en 90 centimeter. Hierin is het op sommige stukken mogelijk om enigszins gehurkt vooruit te schuifelen. Eenmaal in de verbindingsgang tussen de twee kazematten aangekomen is het mogelijk om met gestrekte benen krom te lopen. Hoewel de gang met een hoogte van 135 centimeter nog steeds erg laag is, is dit wel het hoogste deel van het gangenstelsel.

De westelijke gang stopt ter hoogte van de westelijke kazemat. De verdere doorgang wordt hier versperd door ingestroomd zand vanuit de kazemat. De oostelijke gang komt uit in een grotere kamer van circa 2½ meter hoog tegen de oostelijke kazemat van het ravelijn Antwerpen. In de richting van de kazemat is een doorgang zichtbaar waardoor een grote hoeveelheid zand naar binnen is gestroomd. Naast de doorgang is nog een grote duim te zien waarin ooit een houten poort heeft gehangen die de ingang naar het gangenstelsel heeft afgesloten. Van beide kazematten zal in 1870 het gewelf zijn verwijderd. Het is helaas niet mogelijk het ingestroomde zand te verwijderen en de kazematten vrij te leggen. In de kamer voor de oostelijke kazemat zijn op beide wanden diverse roetplekken te zien. Hier heeft men in de 18^e eeuw primitieve kandelaartjes gemaakt door simpel een klodder specie tegen de muur aan te plakken en hier een kaarsje in te zetten. Enkele van deze “kandelaartjes” zijn nog bewaard gebleven

De grote duim te zien waarin ooit een houten poort heeft gehangen

Een van de geïmproviseerde kandelaars van specie

Op gezette afstanden waren in de verschillende mijngang nisjes gemaakt van waaruit, indien gewenst, nog extra mijngangen en kamers konden worden gegraven om loopgraven en geschutstellingen van de vijand te bereiken.

In het Nationaal Archief bevindt zich een rapport, opgesteld in 1770 door C. Du Moulin wegens de inspectie “der onder-aardsche Fortificatien of mijnen der Steden Maestricht, Namen en Bergen op Zoom”. Du Moulin spreekt er in dit rapport schande van dat de gangen zou nauw en krap zijn gemaakt en trekt daaruit de conclusie dat Menno van Coehoorn deze mijngangen wel nooit zal hebben gezien omdat hij deze nooit zelf goedgekeurd zou hebben!

De tekst in het rapport luidt: *“Het is niet te denken, dat deese mijnen onder het opsigt van de Generaal Coehoorn zijn gemaakt geworden; of dat haare constructie oojt selver in persoon daar in is geweest; het geene niet te verwonderen soude sijn; de wijl het bij na niet te vergen of te doen is, voor een van*

jaren, in sulke nauwe enge gaaten te kruipen; waar in niet anders, dan seer geboogen, en op de knijen kan worden gegaan”.

Hoewel Du Moulin niet echt te spreken was over de begaanbaarheid en de bouwwijze van de mijngangen is de diepte waarop deze zijn aangelegd en de geringe inwendige hoogte waarschijnlijk wel de enige reden dat ze tot in de 21^e eeuw bewaard zijn gebleven. Waren de gangen namelijk wel in acceptabele afmetingen gebouwd dan waren ze zeer waarschijnlijk, net als vele andere onderdelen van de vesting, in 1870 grotendeels verloren gegaan!

Bronvermelding:

- H.M.F. Landolt *Militair woordenboek* (2 dln.). A.W. Sijthoff, Leiden 1861
- Nationaal Archief nr Memorie 4.OMM B017
- met dank aan David Ross van de Stichting Menno van Coehoorn voor aanvullende informatie.

SCHOOLPROJECTEN

Onlangs is het achtste schoolseizoen van ons project ‘pottenkijkers’ afgesloten. ‘Pottenkijkers’ maakt deel uit van het Cumenu in Bergen op Zoom, een kunst en cultuurmenu aangeboden door diverse instellingen waardoor alle groepen in het basisonderwijs in aanraking komen met kunst en cultuur in de breedste zin van het woord. Met het project ‘pottenkijkers’ bezoeken vrijwilligers van onze stichting alle groepen 6 van het basisonderwijs, gemiddeld zo’n 40 groepen per jaar met totaal ca. 850 kinderen. In de afgelopen acht jaar hebben dus al bijna zeven duizend kinderen kennis kunnen maken met archeologie. Het lespakket is twee jaar geleden vernieuwd met een mooie film die in samenwerking met de Hoge School voor de Kunsten Utrecht, afdeling media in Hilversum is gemaakt. Ook na acht jaar blijkt bij evaluaties dat ons schoolproject zeer hoog wordt gewaardeerd bij de scholen en gaan we met dit verschrikkelijk leuke project gewoon door. Wel moeten we dit jaar afscheid nemen van Els Verpalen die zich met ontzettend veel enthousiasme van het begin af aan heeft meegewerkt aan dit project. Els heel hartelijk bedankt!

Gelukkig heeft Tineke de Ridder zich al aangemeld en het afgelopen schooljaar meegelopen. Volgend schooljaar gaat ook zij zelfstandig aan de slag. Meer vrijwilligers zijn altijd van harte welkom.

Schatgravertjes

Een geheel nieuw project waarmee we het afgelopen schooljaar van start zijn gegaan is ‘schatgravertjes’. Dit project is ontwikkeld in samenwerking met Centrum Beeldende Kunst en Vormgeving West-Brabant (CBK). ‘Schatgravertjes’ is een cross-over tussen archeologie en kunst. Kinderen van de bovenbouw basisschool bezoeken eerst het Gemeentelijk Archeologisch Depot waar ze een rondleiding krijgen en zien wat er gebeurt met alle bodemvondsten. Ook de opgravingen komen aan het bod en vragen zoals “waarom wordt er opgegraven”, “wat wordt er gevonden” en “wat gebeurt er met de vondsten” worden beantwoord. Vervolgens komt er een kunstenares in de klas die vertelt hoe zij zich heeft laten inspireren door archeologische vondsten.

Het afgelopen schooljaar zijn met name scholen uit de regio (Dinteloord, St. Willebrord, Rucphen, Zundert, Schijf, Steenberg, etc.) op bezoek geweest. Ook hier is het enthousiasme onder de leerlingen en de leerkrachten groot. Niet alleen voor mijzelf met dit project, maar ook voor de vrijwilligers van 'pottenkijkers' is het telkens een feestje om met de leerlingen aan de slag te gaan. Met name voor het project 'schatgravertjes' kunnen we nog vrijwilligers gebruiken. Het is reuze leuk om te doen. Aarzel dus niet en meld je bij mij aan (Ank van der Kallen, email: vanderkallen@home.nl of tel. 0164 265158).

'Schatgravertjes' op bezoek in het depot

Zowel voor het basis- als voortgezet onderwijs hebben we nog een Romeinse leskist. De leskist is ontwikkeld door Erfgoed Brabant en in bruikleen gegeven door Het Markiezenhof. In iedere geschiedismethode wordt het thema 'De Romeinen in Nederland' behandeld. Maar waarom het geschiedenisboek openslaan als de leerlingen échte Romeinse voorwerpen in handen kunnen krijgen? Voorwerpen die in Brabant in de Romeinse tijd werden gebruikt. Geschiedenis is spannend, interessant en boeiend. Toch is het verleden vaak ver weg voor de leerlingen.

Wat in de eigen omgeving is gebeurd, biedt een aansprekende mogelijkheid om de geschiedenis dichterbij te brengen. Deze leskist richt zich op het leven in Brabant rondom het begin van de jaartelling. De Romeinen hebben zich hier dan sinds enkele tientallen jaren gevestigd. De inheemse bevolking heeft hen leren kennen en leeft met hen samen. Beide groepen hebben hun sporen achtergelaten in de bodem. Aan de hand van deze teruggevonden voorwerpen hebben archeologen een beeld gekregen van de samenleving in Brabant in de Romeinse tijd. Wat vertellen deze voorwerpen over die

periode? Daarbij ontdekken leerlingen wat de Romeinen hier voor invloed hebben gehad. Ook zien zij hoe de inheemse bevolking in allerlei opzichten leefde.

Scholen kunnen deze leskist huren en gaan geheel zelfstandig aan de slag met lesbrieven en opdrachten.

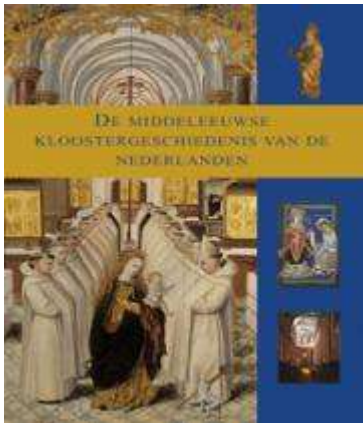
Deze boeiende leskist is het afgelopen schooljaar diverse malen verhuurd, met name ook in de regio, maar ook daar buiten tot aan Middelharnis toe.

Onderdelen uit de Romeinse leskist

BOEKENNIEUWS

Middeleeuwse kloostergeschiedenis van de Nederlanden

De geschiedenis van de kloosters in de Nederlanden begint in de vroege Middeleeuwen, toen missionarissen hier het christendom brachten, en

eindigt in de zestiende eeuw, aan de vooravond van de Reformatie. De eerste kloosters in dit gebied werden in de zevende en achtste eeuw door Frankische en Angelsaksische missionarissen gebouwd als missiecentra. In de loop der eeuwen kwamen benedictijnen, augustijnen, franciscanen, norbertijnen, johannieters, kruisheren en nog vele andere orden, van zowel mannen als vrouwen, naar onze gebieden om er te kerstenen, land te ontginnen, dijken aan te leggen, onderwijs te geven, zieken te verzorgen en wetenschap te bedrijven.

Kloosters in Nederland is een serie van drie boeken waarin de geschiedenis van het middeleeuwse kloosterleven wordt geschetst. Auteurs uit Nederland en Vlaanderen behandelen op heldere en informatieve wijze onder andere thema's als spiritualiteit, architectuur, onderwijs, vrouwen in de kloosters, eten en drinken, het dagelijks leven van een kloosterling. Naast deze artikelen zijn tevens een 'klooster-ABC' en overzichtskaarten van de verschillende orden in ons gebied opgenomen, alsmede vele illustraties in kleur en zwartwit.

ISBN 978 90 4008 373 0, prijs € 24,95

Bruit van d'Eem. Geschiedenis van Amersfoort

Amersfoort kreeg in 1259 het stadsrecht, maar daar ging een lange ontwikkeling aan vooraf. De vroegst bekende vermelding van de naam dateert van 1028, al was toen nog niet van een nederzetting sprake.

Amersfoort is geworden tot een middelgrote plaats met een historisch hart en veel economische bedrijvigheid daaromheen. De grootste groei had plaats rond 1900, na de Tweede Wereldoorlog en na 1975 toen Amersfoort werd aangewezen als 'groeistad'.

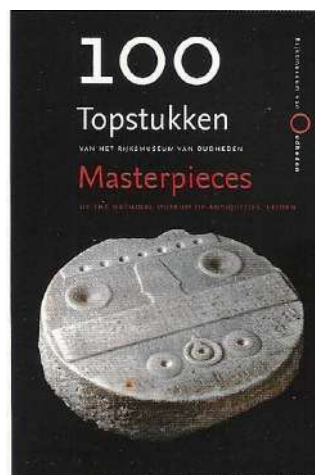

Deze geschiedenis is globaal in vijf tijdvakken verdeeld: de vroege middeleeuwen tot 1579, 1579-1800, 1800-1890, 1890-1975 en de groeistadperiode vanaf 1975. De begrenzingen van de periodes zijn niet star, voor de

kerkgeschiedenis bijvoorbeeld liggen ze anders dan voor de economische ontwikkelingen. Binnen de tijdvakken is de geschiedenis thematisch geordend. In ieder deel komen aan de orde: stad en bevolking, economische en sociale ontwikkelingen, politieke en bestuurlijke ontwikkelingen, kerkgeschiedenis, onderwijs en cultuur. Twee delen in cassette, 987 pagina's, rijk geïllustreerd.

ISBN 978 90 5345 335 3, prijs: € 89,95

100 Topstukken

Al jaren stond het bovenaan de verlanglijstjes van enthousiaste bezoekers: een catalogus met topstukken uit de collectie van het Rijksmuseum van Oudheden. Een fraai nieuw boekwerk laat deze wens nu in vervulling gaan. Ruim 200 pagina's over 100 topstukken met

prachtige foto's. Dit topstukkenboek staat garant voor urenlang lees- en bladerplezier, voor of na uw bezoek aan een collectie waar je nooit genoeg van krijgt. Tweetalige uitgave (Nederlands en Engels gecombineerd) Prijs: €19,95, te koop bij RMO Leiden.

De dialecten van Noord-Brabant

Derde bijgewerkte uitgave van de klassieker

van prof. A.A. Weijnen (1909-2008), waarin de lezer door het Brabantse dialectlandschap wordt geleid aan de hand van allerlei aansprekende voorbeelden, boeiende details en verhelderende kaarten. De eerste druk verscheen in 1952. In 1987

werd het boekje opnieuw uitgegeven, uitgebreid met een hoofdstuk waarin alle onderwerpen uit 1952 nog even kort werden besproken, en waar nodig aangevuld. Onlangs verscheen er ter gelegenheid van Weijners honderdste geboortedag opnieuw een bijgewerkte uitgave van het boekje. Ook hierin is een nieuw hoofdstuk toegevoegd, van Joep Kruijzen en Jos Swanenberg, adviseur streektaal bij Erfgoed Brabant. Daarin worden de ontwikkelingen in de studie van het Brabants behandeld, en wordt de veranderde status van het dialect uiteengezet. Uitgeverij Veerhuis (ingenaaid, 80 blz). Prijs € 14,95, te bestellen bij Erfgoed Brabant.

De 75 beroemdste bouwwerken Van Nederland

Deze monumentale uitgave toont de vormgeving van wat wel eens 'een land van nut en noodzaak' wordt genoemd. In acht thema's, waaronder huisvesting, verdediging en infrastructuur, komen bouwwerken aan de orde waarvan gesteld kan worden dat zij de bakens zijn gaan vormen bij de inrichting en vormgeving van Nederland. Van de grachtengordel, via het Hollandse rijtjeshuis tot aan Blauwestad; van de Afsluitdijk en de Rotterdamse haven tot de Acoustic Barrier langs de A2 en van het Binnenhof en de Sint-Servaaskerk tot het voormalige sanatorium Zonnestraal en de Noord-Zuidlijn. Het boek laat zien dat bouwkundige of landschappelijke schoonheid samen kan gaan met de zo typisch pragmatische, Hollandse nuchterheid.

Dat een langzaam gegroeide bouwtraditie, naast soms schokkende ingrepen, nu tot veel waardering kan leiden. De 75 bouwwerken overspannen een periode die begint bij 3500 v. Chr. en eindigt bij de nog onvoltooide werken in de komende decennia. Van deze 75 bouwwerken wordt de ontstaansgeschiedenis beschreven, de architectuur en de technische constructie. De teksten,

ondersteund door veel foto's en illustraties, zijn

geschreven voor een breed publiek, maar ook de

technisch onderlegde

lezer kan z'n hart ophalen.

ISBN 978 90

6868 518 3, Prijs: € 34,90

Colofon

Nieuwsbrief Archeologie en Monumenten Bergen op Zoom is een uitgave van de Stichting In den Scherminckel te Bergen op Zoom en verschijnt eenmaal per kwartaal.

Redactie

Ank van der Kallen
Nieuwstraat 4
4611 RS Bergen op Zoom
0164 - 26 51 58
vanderkallen@home.nl

Bestuur SIDS

Jan Hopstaken (voorzitter)
Piet Backx (secretaris)
Ank van der Kallen (penningmeester/
ledenadministr.)
Elvira Adriaansen

Website

www.scherminckel.nl

Adres Gemeentelijk Archeologisch Depot
Wassenaarstraat 59, 4611 BT Bergen op Zoom,
tel. 0164 - 247138

© Copyright 2010

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of welke andere wijze dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de Stichting In den Scherminckel